

**NÂBÎ'NİN *TUHFETÜ'L-HARAMEYN* ADLI SEYAHATNAMESİNİN
EDEBÎ KAYNAKLARI**

Menderes COŞKUN*

Literary Sources of Nabi's Tuhfat al-Haramayn

Nâbî in his pilgrimage narrative called *Tuhfetü'l-harameyn* quotes a number of verses from such classical Persian and Turkish poets in order to compose the narrative in a prose style accepted in his period. Most of these quotations are from 15th century Persian poet Muhyi's *Fütûhu'l-harameyn*, which was also attributed to the distinguished poet Abdurrahman Câmî for a long time. Despite of all these quotations, Nâbî's narrative can not be regarded as an imitation of Muhyi's *verse* narrative *Fütûhu'l-harameyn*. *Tuhfetü'l-harameyn* undoubtedly remains original from the point if its content and prose style. Because it is a narrative based on Nâbî's real journey to Urfa, Damascus, Jerusalem, Cairo and Mecca in the years 1089-1090/1678-79.

Keywords : Nabi, Tuhfetü'l-harameyn, Divan Edebiyatı, Klâsik Türk Edebiyatı, seyahat kitabı

Seyahatname türünde herhangi bir eser için, kaynak olarak, yazarın kendi yolculuk izlenimleri ve notlarından başka ne söylenebilir? Düşünülenlerin aksine, modern çalışmalar, doğuda ve batıdaki bazı meşhur seyahatname yazarlarının, eserlerinde anlattıklarının bazılarını, başkalarına ait kitaplardan aldıklarını ve bazı hiç gitmedikleri yerleri sanki oralara gitmiş gibi anlattıklarını ortaya çıkarmıştır. Bu konudaki en çarpıcı çalışma, on dördüncü yüzyıl Avrupalı yazar Sir John Mandeville'nin seyahatnamesi (*Travels*) ilgili yapılan kaynak çalışmalarıdır. On dokuzuncu yüzyıla kadar yaklaşık altı asırdır Avrupa'da geniş bir okuyucu kitlesi tarafından ilgiyle okunan Mandeville'nin eserinin gerçek bir seyahatname değil de Vincent of Beauvais'in ansiklopedisi¹ gibi yazılı kaynaklardan faydalanılarak oluşturulmuş romansı bir eser olduğunun belirlenmesi herkesi şaşırtmıştır. Eserde

* Dr., Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

1 Malcolm Letts, *Mandeville's Travels: text and translations* (London: The Hakluyt Society, 1953), s. XXXIII.

anlatılanları, kendi başından geçmiş gibi gösteren Mandeville'nin² yaptığı şey, uzak ülkeler hakkında yazılı kaynaklardan topladığı bilgiye birkaç renkli hikâye ekleyerek onları bir romancı gibi sunmaktan ibarettir.³

Diğer taraftan İbn-i Battuta gibi bazı Arap seyahatname yazarlarının, on ikinci yüzyıl Endülüslü yazar İbn-i Cübeyr'in *Rihle* adlı seyahatnamesinden alıntılar yaptığı belirlenmiştir.⁴ 14. yüzyılda yaşayan Faslı seyyah İbn-i Battuta'nın seyahatnamesi (*Rihle*) üzerinde bir çalışma yapan Ross Dunn, İbn-i Battuta'nın yolculuk hatıralarını edebî bir üslûpla yazmakla görevlendirilen İbn-i Cüzeyy'in, iki yıl süren eseri yazma döneminde, daha önce kaleme alınan birçok seyahatname ve coğrafyayla ilgili kitaptan faydalandığını tahmin eder.⁵ Ünlü Türk seyyahı Evliya Çelebi'nin on ciltlik seyahatnamesinin birinci cildinde kullanılan kaynakların neler olduğunu araştıran Meşkure Eren de, Çelebi'nin, seyahatnamesini yazarken birtakım yazılı kaynaklara başvurduğunu ortaya çıkarmıştır.⁶ Bu çeşit çalışmalardan sonra, herhangi bir seyahatname için en önce akla gelen sorulardan bir tanesi, yazarın, eserinde anlattıklarının ne kadarının kendisine ait olduğu veya faydalandığı kaynakların neler olduğu sorusu olmalıdır.

Diğer eserlerden alıntılar yapmadan, yalnız kendi gözlem ve izlenimlerini anlatan yazarlar bile kendilerini ve eserlerini, gidecekleri yerler hakkında daha önceden okudukları eserlerden tamamen soyutlayamazlar. Çünkü Howard'ın dediği gibi, seyyah, yolculuğunda istediği ve beklediği şeyi görür; görmek istediklerini de çoğu kere daha önce okudukları belirler.⁷

***Tuhfetü'l-harameyn*'in, kaynakları bakımından incelenmesi**

Nâbî'nin seyahatnamesine, onun gerçek bir yolculuk hikâyesi olup olmadığını araştıran bir gözle bakılınca, eserin başındaki bir cümle hemen dikkati çeker: '*Kâ'id-i ketîbe-i hayâl bu tarîk üzre tertîb-i kavâfil-i makâl ider ki...*'⁸ Bu cümle -

-
- 2 Donald R. Howard, *Writers and pilgrims: medieval pilgrimage narratives and their posterity* (Berkeley 1980), s. 54.
 - 3 Jonathon Sumption, *Pilgrimage: an image of mediaeval religion* (London 1975), s. 258; Ayrıca bkz. Howard, a.g.e.
 - 4 J.N. Mattock, 'Ibn Battuta's use of Ibn-i Jubair's Rihla' in R. Peters (ed), *Proceedings of the Ninth Congress of the Union Europeene des Arabisants et Islamisants* (Leiden 1981), s. 209-18.
 - 5 Ross E. Dunn, *The adventures of Ibn Battuta* (Berkeley, Los Angeles and California: University of California Press, 1986), s. 310, 313, 314
 - 6 Meşkure Eren, *Evliya Çelebi seyahatnamesi birinci cildinin kaynakları üzerinde bir araştırma*, İstanbul 1960.
 - 7 Howard, a.g.e., s. 10.
 - 8 Nâbî, *Tuhfetü'l-harameyn*, haz. Menderes Coşkun, 'Ottoman pilgrimage narratives and Nâbî's *Tuhfetü'l-harameyn*', yayılanmamış doktora tezi, The University of Durham, 1999, s. 274.

eğer belağatlı veya sanatlı ifade oluşturma kaygısından söylenmediyse - eserde yazılanların hayali olduğuna işaret eder. Fakat bu muğlak cümleye karşı Nâbî'nin yolculuğunun gerçekliğine şahitlik eden, tezkireler ve *Tuhfetü'l-harameyn*'deki oldukça açık ifadelerin yanı sıra, Nâbî'nin *Dîvân* 'ında birkaç beyit vardır:

Seyl-i eşküm gibi hergiz nehr-i cârî görmedüm
Vardum ey Yûsuf-cemâlüm Nîl'e de Ceyhûn'a da
(*Nâbî Dîvânı*⁹, s. 957)

Bin doksanı biz Ka'bede itdik Nâbî
'Avdet ideli oldu selâsin sene
(*Nâbî Dîvânı*, s. 1237)

Mısr u Irâk u Rûm'ını gördüm bu 'âlemin
Hiç görmedim esâs-ı bekâ bir diyârda
(*Nâbî Dîvânı*, s. 981)

Bu durumda, bizim için önemli olan, Nâbî'nin kendi yolculuk izlenimlerini anlatırken başvurduğu ve alıntılar yaptığı edebî kaynakların neler olduğunun belirlenmesidir. Çünkü Nâbî eserinde yolculuk esnasında yaşadıklarını ve gördüklerini; duydukları, okudukları ve ezberledikleri ile birleştirerek sunmuştur. Daha önce de işaret ettiğimiz gibi biz böyle birleştirmeleri (sentezleri), değişen oranlarda, İbn-i Battuta,¹⁰ Marco Polo¹¹ ve Evliya Çelebi gibi dünyaca ünlü seyahatname yazarlarının eserlerinde de görürüz.

Nâbî, seyahatnamesinde herhangi bir cami, türbe ve tarihî veya dinî öneme sahip bir yeri kısaca tasvir ettikten sonra bazan sözkonusu yerle ilgili okuduğu veya dinlediği bir anektodu anlatır. O, yolculuğunda uğradığı şehirlerdeki bazı mahallî kütüphaneleri de kullanmış olabilir. Meselâ, Konya'da Mevlânâ türbesinin kütüphanesinde bulunun İbn-i 'Arabî'nin *Fütûhât-ı Mekkiyye* adlı eser ve hırkası hakkında bilgiler verir.¹² Diğer taraftan üç gün kadar kaldığı Kudüs'te bulunan Mescid-i Aksa tasvirinin eserin en uzun tasvirlerinden birisi olması eserdeki belli yerlerin tasvirlerinin uzunluğunun, Nâbî'nin, yolculuğunda bu yerlere ayırdığı ziyaret süresiyle doğru orantılı olmadığını göstermektedir. Bu aynı zamanda eserdeki bazı bilgilerin yazılı veya sözlü kaynaklardan geldiğine de işaret etmektedir. Çünkü Mescid-i Aksa ile ilgili verdiği bilgileri bir iki günde elde etmek zordur. Nâbî, *Tuhfetü'l-harameyn*'deki bazı tarihî bilgilerin kaynaklarını üstü kapalı ifadelerle şöyle söyler:

'elsine-i nakala-i ahbâr-ı ezmine-i sâbıkada cârî olduğu üzere' (s. 287)
'zebân-güzâr-ı tevârih-şinâsân-ı vekâyi'-i Mısrıyyedür' (s. 354)

9 Nâbî, haz. Ali Fuat Bilkan, *Nâbî Dîvânı* (İstanbul: MEB, 1997), s. 957.

10 Ross E Dunn, *The adventures of Ibn Battuta* (Berkeley, Los Angeles and California, 1986), s. 313.

11 Peter Jackson, 'Marco Polo and his Travels' *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 61 (1998), s. 82-101.

12 Nâbî, haz. Coşkun, *Tuhfetü'l-harameyn*, s. 285-6.

'aklâm-ı elsine-i ashâb-ı vukûfdan' (s. 347)

'çekîde-i zebân-ı yarâ'a-i rûvât olduğı üzre' (s. 296)

Nâbî'nin gayesi ilmî bir eser üretmekten ziyade konusunu sanatlı bir üslûpla anlatmak olduğı için onun, kullandığı sözlü veya yazılı kaynakların adlarını vermemesi normaldir. Eğer Nâbî'nin kendi zamanındaki okuyucusunun beklentileri arasında, okuduğı eserin kaynaklarının neler olduğunu öğrenmek de olsaydı herhalde Nâbî, kullandığı kaynaklarının adlarını vermek için gayret gösterecekti. Öncelikli gayesi edebî üslûp oluşturmaktan ziyade konusunu okuyucuya açık, didaktik bir üslûpla anlatmak olan Abdurrahman Hibri (1604-1658), Evliya Çelebi (1611-84), Kadri (17. yy.) ve Mehmed Edîb (18. yy.'ın sonu) gibi hac seyahatnamesi yazan bazı yazarlar seyrek de olsa kullandıkları kaynakların adlarını verirler.¹³

Eserdeki Farsça şiir parçaları

Burada Nâbî'nin hafızasından gelen ve anonim karakter taşıyan bilgilerin kaynaklarını söz konusu etmek gereksizdir. Fakat yazarın özellikle manzum olarak yaptığı alıntıların hangi kaynaklardan geldiğini, hangi şaire ait olduğunu bilmek Nâbî ve eseri hakkında daha doğru yargılarda bulunabilmemiz için gereklidir. Bu bakımdan bakılınca ilk önce, *Tuhfetü'l-harameyn*'in Farsça şiirlerle dolu olduğı dikkati çeker. Bu Farsça beyitlerin, Nâbî'nin Farsça *Dîvânçe*'sinde görülmemesi onların başka şairlere ait olduğuna işaret etmektedir. Bu Farsça beyitlerin çoğu, *Fütûhu'l-harameyn* adlı Mekke ve Medine'deki kutsal yerleri ve haccın kurallarını manzum olarak anlatan 15. yüzyılda yazılmış bir eserde bulunmaktadır. 20. yüzyıla kadar *Fütûhu'l-harameyn* adlı eserin şairinin kim olduğu konusunda farklı yargılar vardı. *Fütûhu'l-harameyn*, *Tuhfetü'l-harameyn* için en önemli kaynak olarak gözüktüğü için bu şairin kim olduğu bizim için önemlidir. Charles Rieu, E. Berthels, Muhammed Ahmed Simsar ve Ali Muhaddis gibi araştırmacılar yıllarca Abdurrahman Câmî'ye atfedilen *Fütûhu'l-harameyn*'in gerçek yazarının Muhyî-i Lari (d. 933/1526-27) olduğunu açıkça söylemektedirler.¹⁴ Zaten 877/1472'de hacca giden ve *Risâle der-menâsik* adında haccın menasikini anlatan bir eser yazan Câmî'nin *Fütûhu'l-harameyn* adlı bir eser kaleme aldığına dair onunla ilgili biyografi çalışmalarında bir kayda rastlamamaktayız.¹⁵

13 Menderes Coşkun, 'Ottoman Pilgrimage Narratives and Nâbî's *Tuhfetü'l-harameyn*', yayılanmamış doktora tezi, The University of Durham, 1999, s. 198.

14 Charles Rieu, *Catalogue of Persian manuscripts in the British Museum II* (London 1881), s. 655; E. Berthels, 'Muhyî'l-Din Lari', *EI2* VII, s. 478. Bkz. Muhammed Ahmed Simsar, *Oriental Manuscripts of the John Frederick Lewis Collection in the Free Library of Philadelphia* (Philadelphia 1937), s. 140.

15 Ömer Okumuş, 'Jami, Abdurrahman', *DIA* 7, s. 98; Cl. Huart-[H. Masse], 'Djami' *EI2* 2, s. 421-22; and Zeki Velidi Togan, 'Jami', *IA* 3, s. 17, Ali Asgar Hikmet, *Jami. mutazammun-ı tahkikat der harîh-i ahval u asar-ı manzum u mensur-i hatemu 'ş-şu' ara* (Tahran 1320), s. 194.

Eserin Câmî'ye verilmesine sebep olarak, Muhyî'nin, Câmî'nin *Tuhfetü'l-ahrâr* mesnevisinden ve *Dîvân*'ından yaptığı alıntılar gösterilir.¹⁶ Yirmi bölümden oluşan *Tuhfetü'l-ahrâr*'ın yedinci bölümünde Ka'be ziyaretinin adabı anlatılır.¹⁷ Câmî'den yaptığı alıntıları gizlemeyen Muhyî eserinde onu açıkça över.¹⁸

Süleymaniye,¹⁹ Chester Beatty ve British Museum gibi yazma eser kütüphanelerinde bulunan *Fütûhu'l-harameyn* 'ler de Muhyî'ye atfedilmektedir. Yalnız Millet Kütüphanesinde (Farsça, no: 478) bulunan *Fütûhu'l-harameyn*'in sonundaki mahlas beytinde 'Muhyî' yerine 'Câmî' adının yerleştirilmiş olması, eserin yazarının Câmî mi Muhyî mi olduğu konusundaki şüpheleri tekrar gündeme getirmektedir. Câmî'ye ait alıntılar içeren bu nüsha Süleymaniye Kütüphanesinde bulunan nüshadaki Câmî için yazılan övgü şiirlerinin yanı sıra bazı alt başlıkları içermez. Dolayısıyla bu nüsha diğerinden kısadır. Giriş ve sonuç bölümleriyle bir bütünlük gösteren nüsha, içerik ve aynı beyit veya mısraların farklı yerlerde sunulması bakımından diğer nüshalardan ayrılır. Mekke'de istinsah edilen bu nüshadaki resimler de diğerindekilere benzemez. Chester Beatty kütüphanesinde ve Millet Kütüphanesi'nde bulunan nüshalar da Mekke'de sırasıyla 1003/1595 ve 1007/1568'de istinsah edilmişlerdir.²⁰

19. yy.'da Hicaz hakkında ayrıntılı bir eser yazan Eyüp Sabri Paşa (ö. 1890) *Mir'âtü'l-harameyn: Mir'ât-ı Mekke* adlı eserinde *Fütûhu'l-harameyn*'de bulunan bazı beyitleri Câmî'ye atfederken²¹ bazı Farsça beyitleri de *Tuhfetü'l-harameyn*'e vermektedir.²² te yandan 16. yüzyıl Osmanlı şairi Bahtî de *Manzûme fi-menâsiki'l-hacc*'ına ya aynen ya da tercüme ederek aldığı Farsça beyitlerin Câmî'ye ait olduğunu eserin sonundaki bir beyitte ima etmektedir.²³ Nâbî'ye gelince her ne kadar Bahtî ve Eyüp Sabri gibi Câmî'nin adını seyahatnamesinde zikretmese de onun da bu beyitleri iktibas ederken onların Muhyî yerine Câmî'ye ait olduğunu düşündüğünü tahmin etmekteyiz. Çünkü Nâbî gibi üstat bir şairin ne

16 Rieu, s. 655, Muhaddis, s. 17.

17 Ali Asgar Hikmet, *Jami' mutazammin-ı tahkikat der tarih-ı ahval u asar-ı manzum u mensuri hatemü 'ş-su' ara* (Tahran 1320), s. 194.

18 Muhyî, *Fütûhu'l-harameyn* (Süleymaniye Ktp., Lala Ismail, no: 102, 942/1542), y. 2, 6, 7, 46.

19 Süleymaniye Kütüphanesindeki *Fütûhu'l-harameyn*'lerin bazıları şu bölümlerde bulunmaktadır: Hacı Mahmud, no: 3494; Reşid Bey, no: 1176; Laleli, no: 1183/3; Lala Ismail, no: 102/2.

20 A.J. Arberry, *The Chester Beatty Library: a catalogue of the Persian manuscripts and miniatures III*, (Dublin 1962), s. 22-23.

21 Eyüp Sabri, *Mir'atu'l-harameyn: mir'at-ı Mekke 4* (İstanbul, Bahriyye Matbaası, 1302/1884), s. 1147.

22 Eyüp Sabri, a.g.e., s. 1159

23 Bahtî, *Manzume fi-menâsiki'l-hacc*, Süleymaniye Ktp., Aşir Efendi, no: 123, y. 41.

edebî kimliğinde ne de eserlerinde Muhyî gibi ikinci sınıf diyebileceğimiz bir şairin tesirinin var olduğu şimdiye kadar hiç iddia bile edilmedi. Câmî'ye gelince onun Nâbî üzerindeki tesiri açıktır. Nâbî'nin *Tercüme-i Hadîs-i Erba'în ve Farsça Dîvânçe*'si bu tesirin somut delillerindendir. Câmî'nin eserlerinin yalnız Nâbî üzerinde değil birçok büyük Osmanlı şairi ve alimi üzerinde etkili olduğu bilinmektedir. Meselâ, onun daha önce bahsettiğimiz *Tuhfetü'l-ahrâr*'ı Nâbî'nin *Sur-nâmesine* göre 1086/1675'te vezir-i azam tarafından Sultan IV. Mehmed'in oğullarına onların sünnet düğünü münasebetiyle hediye edilir;²⁴ ve eser Nev'îzâde 'Atâyî tarafından *Sohbetü'l-ebkâr*'da övülür.²⁵

Nâbî'nin seyahatnamesinde, *Fütûhu'l-harameyn*'den, veya ona da kaynaklık yapan başka bir eserden alınan çok sayıda Farsça beytin olduğu burada vurgulanmalıdır. Sayfalar tutacağı için bu Farsça beyitleri buraya almak istemiyoruz. Bu beyitleri grmek isteyenler *Tuhfetü'l-haremy'n*'in karşılaştırmalı metnine bakabilirler.²⁶

***Tuhfetü'l-harameyn*'de Türk şairlerine ait beyitler**

Nâbî, *Tuhfetü'l-harameyn*'de seyrek de olsa Mevlânâ Celâleddîn Rûmî (1207-1273), Fuzûlî (ö. 1556), Bâkî (1526-1600), Şeyhülislâm Yahyâ ve Nâ'îlî (ö. 1666) gibi büyük Türk şairlerinin şiirlerinden alıntılar yapar:

Be-şinev tu zi-ney çehâ çehâ mî-gûyed
Esrâr-ı nihüft-i Kibriyâ mi-gûyed

Mevlânâ Celâleddîn Rumi, *Tuhfetü'l-harameyn*, s. 309

Nazm

Çekme dâmen nâz edip üftâdelerden vehm kı
Göklere açılmasun eller ki dâmânındadır

Fuzûlî Dîvânı, s. 85²⁷, *Tuhfetü'l-harameyn*, s. 416

Nazm

Bâkiyâ hânkah-ı 'âlem-i hayretde hemân
Her gelen kimse bu esrâr ile hayrân ancak

Bâkî Dîvânı, s. 247²⁸, *Tuhfetü'l-harameyn*, s. 278

24 Bkz. Levend, *Nâbî'nin Surnamesi*, s. 42.

25 Tunca Kortantamer, *Nev'îzâde Atâyî ve Hamsesi*, (İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1997), s. 393; Ağâh Sırrı Levend, *Türk edebiyatı tarihi* (Ankara: TTK, 1973), s. 107; Câmî'nin Osmanlı Türk edebiyatına etkisi hakkında bilgi için bkz: Cemal Kurnaz, "Osmanlı döneminde Türkiye-Orta Asya edebî ilişkileri", *Türk Yurdu* (c. 19-20, sayı 148-9, Aralık 1999-Ocak 2000), s. 206-14; ve Muhsin Macit, "Molla Câmî'nin Osmanlı edebiyatına tesiri- I", *Erdem* (c. VII, sayı 20, Ocak 1991), s. 519-29.

26 Menderes Coşkun, 'Ottoman Pilgrimage Narratives and Nâbî's *Tuhfetü'l-harameyn*', yayımlanmamış doktora tezi, The University of Durham, 1999.

27 Fuzuli, haz. Kenan Akyüz, Süheyl Beken, Sedit Yüksel, Müjgan Cunbur, *Fuzuli Dîvânı* (Ankara: Akçağ, 1990).

28 Bâkî, haz. Sabahattin Küçük, *Bâkî Dîvânı* (Ankara: TDK, 1994), s. 247; Bâk, haz. Sadeddin Nüzhet Ergün, *Bâkî Dîvânı* (İstanbul 1935), s. 226.

Mısra

Kerem gördükçe ey Bâkî gedâlardan recâ artar

Bâkî Divânı,²⁹ *Tuhfetu'l-harameyn*, s. 402

Birbirine girdiler dolâblarla âblar

Âblar gâlib olunca döndüler dolâblar

Yahyâ Divânı, s. 75³⁰; *Tuhfetu'l-harameyn*, s. 301

Hevâ-yı 'aşka uyup kûy-yı yâre dek giderüz

Nesîm-i subha refîkuz bahâra dek giderüz

Nâ'îlî Divânı,³¹ *Tuhfetu'l-harameyn*, s. 437

16. yüzyıl tezkirecisi 'Âşık Çelebi'nin *Meşâ'irü's-şu'arâ*'sı, *Mezâkî'nin Divân*'ında ve Bosnalı Alâ'eddîn Sâbit'in *Divân*'ında geçen bazı beyitler, Nâbî'nin eserinde bulunan bazı beyitlerle benzerlik göstermektedir:

Encümle hilâli birbirine çakarlar

Bu halk kimi na'le kimi miha kakarlar

*Meşâ'irü's-şu'arâ*³²

Hussâd iken yârı biri birine çakarlar

Bu halk kimi (gehî) na'le kimi(si) (gehî) miha kakarlar

Tuhfetu'l-harameyn, s. 330

Ol derzi şühünun biraz esvâbın elledüm

Bir çırpı çekdi gamze-i mesti tegelledüm

Sâbit Divân'ı,³³ s. 557

Açdum metâ'-ı râzumı bir derzi şühına

Çok ölçdi biçdi gördi çıkışmaz teğelledi

Tuhfetü'l-harameyn, s. 328, *Nâbî Divânı*, s. 1262

Bu beyitlerden hem Sâbit'in ki hem de Nâbî'nin ki, aruzun 'mefûlü fâilâtü mefâilü fâilün' kalıbıyla yazılmıştır. Bu da iki beyit arasındaki ilişkiye ayrı bir kuvvet vermektedir. Büyük bir ihtimalle, Nâbî'nin seyahatnamesindeki söz konusu beyitler daha öncekilere nazire olarak yazılmışlardır.

Bezm-i rengîni perî-hâne-i irfân olmuş

Niçe meyl itmesün Allâh'ı seversen âdem

Mezâkî Divânı,³⁴ s. 138

29 Bâkî, haz. Küçük, *Bâkî Divânı*, s. 140.

30 Şeyhülislâm Yahyâ, haz. Rekin Ertem, *Yahyâ Divânı* (Ankara: Akçağ, 1995).

31 Nâ'îlî, haz. Haluk Ipekten, *Nâ'îlî Divânı* (Ankara: Akçağ, 1990), s. 227.

32 Filiz Kılıç, "Meşâ'irü's-şu'arâ: inceleme-tenkitli metin", Yayınlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi, 1994, s. CXXXVII.

33 Bosnalı Alaeddin Sabit, haz. Turgut Karacan, *Divân*, (Sivas: Cumhuriyet Üni. Yay., 1991), s. 557.

Dâne-i hâline bak cennet-i ruhsârında
Niçe sabreylesün Allâh'ı seversen âdem
Tuhfetü'l-harameyn, s. 325

Bu beyitlerin ikisi de aruzun 'feilâtün (fâilâtün) feilâtün feilâtün fa'lün' kalıbıyla yazılmışlardır.

Bunların yanı sıra şiiirlerinden alıntılar yaptığı bazı şairlerin adlarını açıkça söylemiştir. Bunlar IV. Murad (r. 1623-40), Şeyhülislâm Yahya (ö. 1644) ve I. Ahmed (1603-17). Bu şairlerden alıntı yapılan şiiirlerin ilk beyitleri şunlardır:

Güfte-i Sultân Murâd Hân Ğâzî el-merhûm

Bihîştten kıt'adur hakkâ ki bu 'işret-fezâ me'vâ
Buna dâhil olan mürde olur zevki ile ihyâ
IV. Murâd, *Tuhfetü'l-harameyn*, s. 279

Nazîre-i Yahya Efendi
Zihî cây-ı ferâh-bahş-ı safâ-güster-i hayât-efzâ
Nebâtından ise bir mürğ olupdur tûtî-i gûyâ
Şeyhülislâm Yahya, *Tuhfetü'l-harameyn*, s. 280

Nazm
N'ola cânım gibi başumda götürsem dâ'im
Kademi resmidür ol hazret-i şâh-ı rusulün
Gül-i gülzâr-ı nübüvvet o kadem sâhibidür
Ahmedâ turma yüzün sür kademine ol gülün
I. Ahmed,³⁵ *Tuhfetü'l-harameyn*, s. 359

Hem Tuhfetü'l-harameyn'de hem de Nâbî'nin kendi Dîvân ve Farsça Dîvânçe'sinde yer alan şiiirler ve şiiir parçaları

Ayrıca *Tuhfetü'l-harameyn*'de bulunan ve Nâbî'nin kendisine ait olan bazı şiiir ve beyitlerini, Nâbî'nin Türkçe *Dîvân* ve Farsça *Dîvânçe*'sinde de bulmak mümkündür. Bu şiiirler Nâbî tarafından muhtemelen yolculuk esnasında kaleme alınmıştır. Meselâ, bu şiiirlerden bir tanesi için Türkçe *Dîvân*'da şöyle bir başlık kullanılmıştır: '*Feryâd-ı 'andelib-i hâme-i rengîn-nağam der-gülşenistân-ı senâ-yı Habîb-i Ekrem salla'llahü 'aleyhi ve sellem*'

Nazm
Eyâ habîb-i Hudâ yâ Muhammed-i 'Arabî
Şeff'-i rûz-ı cezâ yâ Muhammed-i 'Arabî
Tuhfetü'l-harameyn, s. 439; *Dîvân*, s. 27-30

34 Mezâki, haz. Ahmet Mermer. *Mezaki. Hayatı Edebî Kışılığı ve Dîvânı'nın Tenkidli Metni*. Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1991.

35 Mustafa İsen. Ali Fuat Bilkan, *Sultan Şairler* (Ankara: Akçağ, 1997), s. 181.

Dîvân ve Tuhfetü'l-harameyn'deki diğer ortak beyitler ve şiirlerin matla beyitleri şunlardır:

Gel gönül 'azm-i der-i beyt-i Hudâ eyleyelüm

Sa'y idüp Merve'ye tahsîl-i safâ eyleyelüm

Tuhfetü'l-harameyn, s. 198; *Dîvân*, s. 866-67

Ey Beyt-i Harâm'ı saff-ı ğufrâna makâm

V'ey Bâb-ı Selâm'ı medhal-i dâr-ı selâm

Ey Mültezim-i Şerîf'i müstelzim-i 'afv

V'ey Zemzem'i safha-şû-yı 'isyân-ı enâm

Tuhfetü'l-harameyn, s. 271; *Dîvân*, s. 1212

Li-mü'ellifi-hi

Virür neşât-ı mü'ebbed mekân-ı Mevlânâ

İder cebîni münîr âstân-ı Mevlânâ

Tuhfetü'l-harameyn, s. 281; *Dîvân*, s. 36-38

Nazm

Mâye-i mâi'de-i cândur berş

Merhem-i kalb-i perîşândur berş

Tuhfetü'l-harameyn, s. 312; *Dîvân*, s. 723

Beyt

Açdum metâ'-ı râzumı bir derzi şühına

Çok ölçdi biçdi gördi çıkışmaz teğelledi

Tuhfetü'l-harameyn, s. 328; *Dîvân*, s. 1262

Nazm

Pîşânî-i şevkun kadem-i râh-ı necât it

Müjgânunı cârûb-ı ğubâr-ı 'Arafât it

Tuhfetü'l-harameyn, s. 388; *Dîvân*, s. 473; Farsça *Dîvânçe*, s. 35

Ne sûkdur bu ki sevdâgerân-ı züvvârun

Füruhti ola cürm ve harîdi ola sevâb

Tuhfetü'l-harameyn, s. 415; *Dîvân*, s. 167

El-vedâ' ey merdüm-i çeşm-i basîret el-vedâ'

El-vedâ' ey sünbül-i bâğ-ı hakîkat el-vedâ'

Tuhfetü'l-harameyn, s. 434; *Dîvân*, s. 738; Farsça *Dîvânçe*, s. 35

Sakın terk-i edebden kûy-ı mahbûb-ı Hudâ'dur bu

Nazargâh-ı İllâhî'dür makâm-ı Mustafâ'dur bu

Tuhfetü'l-harameyn, s. 443; *Dîvân*, s. 952; Farsça *Dîvânçe*, s. 35

Nazm

Es-selâm ey server-i evlâd-ı Âdem es-selâm

Es-selâm ey bâdî-i icâd-ı 'âlem es-selâm

Tuhfetü'l-harameyn, s. 448; *Dîvân*, s. 865-66

Nazm

Bi-hamdi'llâh nasîb oldı sa'âdet yâ Rasûlallâh
Ki itdüm hâk-i dergâhun ziyâret yâ Rasûlallâh

Tuhfetü'l-harameyn, s. 457; Divân, 955-56

El-vedâ' ey hâk-i râhun kuhl-i îmân el-vedâ'
Seng-i küyun gevher-i tâc-ı Süleymân el-vedâ'

Tuhfetü'l-harameyn, s. 470; Divânı, s. 738; Farsça Divânçe, s. 34

Târîh-i kitâb-ı ra'nâ

Cenâb-ı Hakk'a hezârân hezâr hamd ü senâ

Ki itdi lutfi ile bu 'abd-i kem-terîn ihyâ

Tuhfetü'l-harameyn, s. 471; Divân, s. 218

Sonuç

Sonuç olarak, Nâbî seyahatnâmesini döneminin kabul gören sanatkârane nesriyle yazmak için, Mevlânâ, Muhyî-i Lârî - Molla Câmî, Bâkî, Fuzûlî, Şeyhülislâm Yahyâ, IV. Murad, I, Ahmed, Nâ'ilî gibi birçok ünlü şairden şiir alıntısı yapmıştır. Özellikle Muhyî'den yapılan bu kadar çok alıntıya rağmen, *Tuhfetü'l-harameyn*, gerek içerik gerekse üslûp bakımından orijinaldir. Nâbî'nin seyahatnamesi, Muhyî'nin *Fütûhu'l-harameyn* adlı Farsça eserinin bir taklidi olarak da gözükme-mektedir. Çünkü her şeyden önce Nâbî, seyahatnamesinde 1089-1090/1678-79 yıllarında Konya, Urfa, Şam, Kudüs ve Kahire üzerinden yaptığı kendi yolculuk hikâyesini anlatmaktadır. Diğer taraftan *Fütûhu'l-harameyn* manzumken, Nâbî'nin eseri mensur olarak kaleme alınmıştır. Nâbî kendi yolculuk hikâyesini dönemin kabul gören nesir üslûbuyla anlatmak için konusuna uygun bulduğu başkasına veya kendisine ait beyitleri değiştirmeden almıştır. Burada Nâbî'nin bu alıntıları, taklit veya çalma niyetiyle değil, daha güzel ve seviyeli bir üslûp oluşturma gayesiyle yaptığı vurgulanmalıdır.